

Pjäxor, barkaskor och sälskor (Pjexor, barkaskåoa och själskåoa)

Kyrkoherden Israel Björk (1716–1783) beskrev Malaxbornas klädedräkt i en uppsats som publicerades i Åbo tidningar år 1772. Han skrev att **pjäxor** och **sälskor** användes av Malaxborna både sommartid och vintertid. Björk nämner inte **barkaskor** som antagligen också var vanliga skodon på 1700-talet. Pjäxor nyttjades som vardagsskodon ännu i början på 1900-talet.

Kvinnorna använde helpjäxor på vintern och halvpjäxor på sommaren. Halvpjäxorna saknade skaft. Männen använde, förutom pjäxor, barkaskor och sälskor, **pjäxstövlar** alla årstider.

Pjäxorna syddes av tunt garvat läder med botten, sidor och häl av ett enda läderstycke som sömmades ihop i hälen och vid överstycket och därefter till pjäxskافتet i en enda fortlöpande söm. Tådelen är i regel näbbformad. Med ett par smala läderremmar, som är fastsatta upptill vid skaftets framstycke, knöts pjäxorna fast om smalbenet strax ovanom vristen. Remmarna kunde vara förlängda med ett färggrant (brett) vävt band avsett att lindas runt skoskaftet och smalbenet. Pjäxorna syddes lika för både vänster och höger fot.

Barkaskorna syddes likt pjäxorna i tre delar med sidor i ett stycke av barkat kalvskinn med hårfällan utåt och med överdelar av tunnare läder utan hår. Skobotten var gjord av råbarkad hud av en ko eller oxen med hårfällan utåtvänd. (En råbarkad hud är en hud som inte har behandlats med bark eller annat garvämne).

Barkaskorna var rymliga för att ge plats för tjocka yllestrumpor och skohalm. Halmen, som också användes i pjäxorna, var lång råghalm som byttes då den blev våt. Skorna gjordes vattentäta genom att slå tjärvatten i dem. Övre delarna smordes med en skosmörja kokad på skirad talg, tjära och becolja.

Sälskor, sydda av berett sälskinn, har antagligen använts i alla århundraden som sälar har jagats. De syddes också ihop av tre delar. Övre delarna var av sälskinn med päls-sidan utåtvänd. Skobotten var gjord av råbarkad nöthud. Sälskornas överdel knöts med ullband för att lättare kunna knytas upp vintertid.

Sälskorna var varma, vattentäta och hållbara. På lördagskvällarna vättes sälskornas insida med tjärvatten och fick sedan stå och torka till måndagsmorgonen.

Fälsmännen, säljägarna, blötte också sina sälskor då och då med tjärvatten under tiden i fålan. Två par sälskor hade varje säljägare med sig, ett nytt par och ett gammalt, med tillhörande grova och tjocka skosockor. Ett par sälskor höll vintern ut och lappades, då kunde man ha dem i två år.

Byns skomakare kom vanligtvis hem till gårdarna för att på plats sy husfolkets nya pjäxor och skor.¹ Men ofta sydde varje husbonde själv de enkla barkaskorna av råbarkade hudar till sin familj.

Den som värvades (anställdes) som soldat till Österbottens regemente under 1700-talet erhöll bl.a. ett par pjäxor tillsammans med andra klädesplagg (*släpkläder*) att användas till vardags och under kommenderingsarbeten. Till soldatens uniform, som användes vid mönstring och i krig, hörde lä-

derskor med klack och spännen. De österbottniska soldaterna, vana vid att använda pjäxor, verkar ha ogillat dessa skor.

Pjäxor, vilka tidvis tidigare varit i användning vid Österbottens regemente, togs åter i bruk 1795 i stället för de skor som hörde till uniformen.

Utdrag ur skrivelse 1795 med anhållan om att få ersätta skor med pjäxor:

”..... Sedan erfarenheten nogsamt wisat, det Manskapet vid Wårt Österbottens Regemente genom at ifrån ungdomen ständigt nyttjande af Piäxor icke kan vänja sig vid Skor; Så finne Wi i nåder billigt, att i avseende till detta Regemente giöra det undantag ifrån hvad, för de öfrige Infanterie Regimenterne är anbefalt, att Manskapet därstädes må tillåtas att istället för Skor nyttja Piäxor, som äro efter landets sed förfärdigade.”

Text och foto: **Håkan Genberg**

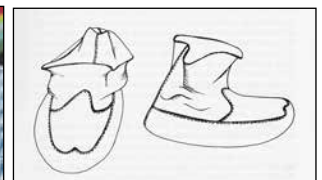
Källor:

Fiskare och fiskemiljöer. En etnologisk undersökning av fisket i Malax. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Borgå 1974.

Klockars J. *Första boken om Malax.* Vasa 1930.

Petander C-B.J. *Kungliga Österbottens infanteriregementes uniform och utrustning 1655–1809.* Årsbok utgiven av Svensk-Österbottniska Samfundet. Vasa 1966.

Rosenholm G. *Solfsockens historia II.* Vasa 1965.

Pjäxor med skaft i Tufvasgården vid Brinkens museum. Pjäxornas huvuddelar med sömmar (ovan).

Halvpjäxor utan näbb. Brinkens museum.

Halvpjäxor. Brinkens museum.

Pjäxstövlar som ägts av Karl Lehto (1918–1986) och troligen tillverkats av skomakaren Österblad i Övermalax. Brinkens museum (ovan).

Sälskor med långa skaft och ullband för knytning av skorna. Kvarkens båtmuseum.

¹ Se Månadens bild *Skomakaren* i april 2021.

Den gamla klackmattan, som hittades i en låda i drängkammaren på vinden i Orregårdens uthus.

Avigsidan på Orregårdens gamla matta. Lapparna syddes förstas fast med en bordssymaskin med vevhjul och på kopian med en elektrisk symaskin.

Orregårdens klackmatta

Orregården vid Brinkens museum byggdes 1879 av **Abraham** och **Beata Sofia Orre**. Den donerades med allting kvar i gården, det var bara att sticka nyckeln i stocklåset, öppna dörren och gå in i familjen Orres hemgård. Den är ett äkta Malaxhem.

I gården fanns en stor textilsamling, som de fyra arbetsamma och duktiga döttrarna **Amanda**, **Hilda**, **Maria** och **Edit** fyllt skåp och lådor med. På uthusets vind i drängkammaren hittades i en trälåda en gammal nött klackmatta, en sådan matta hade ingen av oss sett tidigare. Kanske **mor Beata Sofia** hade sytt den för att läggas på golvet framför tröskeln i den nybyggda gården.

Beslut togs att göra en kopia av mattan. I det gamla bondesamhället togs allt tillvara och klackmattorna tillverkades av de bästa bitarna från utnötta vadmalsbyxor och vadmalsrockar. Vadmal hade vi inte men en urvuxen pojkduffel och en gammal kappa räckte till de 100 lappar som behövdes för en matta. Färggrant ullgarn och 10 lappar per person delades ut till damer som broderade lapparna. Trots att materialet var gam-

malt så blev mattan vacker och finns numera i museets textilarkiv tillsammans med de gamla klackmattor, som tillkommit. Ytterligare två mattor hittades i Orres uthus och tre har donerats. En av dem är rektangulär med klacklappar runtom och öppet mittfält med enfärgat tyg, där det har varit meningen att brodera ett ordspråk, som aldrig blev gjort. Uppgifter finns om att det funnits mattor med texter, till exempel: "Egen härd är guld värd".

Klackmattor har också varit vanliga i många fåbodstugor. Där vistades man hela somrarna och ville ha det rent och fint, berättades det. Djuren betade fritt i skogen. I Malax fanns vid sekelskiftet 1800–1900 ca 300 fåbodstugor i skogarna.

Enligt **Jeanette Rångeby** i Sverige, som forskat om klackmattor, så har de tillverkats i Österbotten i Finland, i Sverige, Norge, Estland, Frankrike och USA. Hon gav ut boken "KLACK PÅ KLACK" år 2022. I den finns uppgifter och bild på Orregårdens gamla klackmatta.

Siri Hagback

Kopia av Orregårdens klackmatta. / Material: 100 klacklappar broderas med ullgarn i granna färger. Sys med langettstyg runtom och en broderad stjärna längst ner. Lappens mått: 9 cm bred, 12 cm lång. Underlaget är 80 cm brett och 60 cm långt i mitten på mattan.

Klacklappens mönster är från skomakarens mönster till en skoklack.

Foto:
Margaretha Lindholm;
layout:
Göran Strömfors